

पर्यावरणवादी दृष्टीकोनाची जागरूकता

प्रा. डॉ. सुनिता द. सरवदे,
राज्यशास्त्र विभाग,
संगमेश्वर कॉलेज, सोलापूर.

पृथ्वी आणि तिच्यावरील जीवसृष्टीचे विविध घटक यांच्यातील परस्पर संबंधाच्या अभ्यासाचे शास्त्र म्हणजे इकोलॉजी किंवा पर्यावरणशास्त्र होय. पृथ्वी वरील निसर्गसंपत्ती ही मर्यादीत आहे. आणि तिच्या पुनर्निर्माण चक्राच्या गतीपेक्षा अधिक वेगाने होत असलेली तिची धूळघाण पृथ्वीवरील संपूर्ण जीवसृष्टीच्या विनाशाला कारणीभूत ठरणार आहे. म्हणून या जाणीवेतून पर्यावरणवादी विचाराचा उदय झाला आहे. अमर्याद उत्पादन आणि त्यासाठी लागणाऱ्या कच्च्या मालास निसर्ग संपत्तीचे बेसुमार नासधूस आणि विल्हेवाट न लावता येणारा कचरा व प्रदूषण या गोष्टींमुळे फारच थोड्या काळात पृथ्वीची जीवन पोषक व संवर्धक क्षमता संपुष्टात येत आहे. भौतिकवाद, उद्योगवाद, व्यक्तीवाद, आर्थिकवाद यांचा विरोध, पर्यावरणाचे संरक्षण-जतन-संवर्धन, शांतता आणि विकेंद्रीकरण अशा तत्वांवर आधारलेला दृष्टीकोन म्हणजे हरित किंवा पर्यावरणवादी दृष्टीकोन होय. भांडवलवाद आणि साम्यवाद यांच्यामधील द्वैन बहुतांशी वरवरचे आहे. या दोन्ही व्यवस्थांमध्ये अनुस्युत असलेल्या उद्योगवादांमुळे मनुष्याचे प्रश्न सोडविण्यासाठी त्या सारख्याच कुचकामी आहेत असे मत हरित विचारसरणीचे काही पुरस्कर्ते म्हणतात की, हरित चळवळीमध्ये पर्यावरण वाद्यांचा मोठा वाटा आहे. त्यांच्या व्यतिरिक्त जैविक शेती, शाकाहार इ. विविध तत्वांचा पाठपुरावा करून एक नवीन जीवनशैलीचा विचार करणारे क्रियाशील गट, स्त्रियांचे प्रश्न, बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची पोषक धोरणे इ. प्रश्नांवरून भांडणारे दबावगट, राजकीय पक्ष यांच्या हरित प्रक्रियेमध्ये समावेश होतो. हरित राजकीय पक्ष म्हणजे जर्मनीतील ग्रीन्स पार्टी व इंग्लंडमधील इकोलॉजी पार्टी, तसेच भारतातील पर्यावरणवादी विचार यामध्ये स्वयंसेवी संस्था व दबावगट यांच्यामार्फत प्रकट होत आहे. भारतातील पर्यावरणाचे प्रश्न हे इतर विकसनशील देशांप्रमाणेच आहेत. येथील प्रचंड गरीबी पर्यावरणाला घातक ठरणारी आहे. गरीबीच्या कंगालीकरणाला हातभार लावणारी व बकाल शहरांची बेसुमार वाढ पोसणारी, विकास धोरणे, औद्योगिक प्रकल्प यांच्या विरोधात उभे राहण्याचे कार्य हा विचार प्रवाह करीत आहे.

यातूनच भारतीय बिगरराजकीय संघटना व समाजसेवक व पर्यावरणवादी यांनी शाळा व कॉलेज मधून पर्यावरणबद्दल जागृती करण्यासाठी प्रसार केला व तसेच शासकीय पातळीवर देखील अभ्यासक्रमात पर्यावरणबद्दलचे अभ्यास करणे अनिवार्य केले. तसेच जनतेमध्ये देखील पर्यावरणाची सामाजिक पातळीवर प्रचार केला. तसेच यातून अनेक संघटनांनी यात हिरारीने भाग घेतला. व्याख्याने, जाहिराती, चर्चासत्रे, सप्ताह साजरे करून पर्यावरणाची माहिती देत आहेत. पर्यावरणाला कोणत्या गोष्टींमुळे धोके निर्माण होतात यावरती ही विचार करून उपाययोजना ही केल्या जात आहेत. यातूनच एक प्रकारे

लोकशिक्षण होत आहे. जागतिक पातळीवर पृथ्वीला निर्माण होणारे धोके यावरही जागतिक परिषद घेण्यात येत आहे. ग्लोबल वार्मिंग, हवामानात बदल या विषयी ही चिंता निर्माण होत आहे. धरणाची उंची वाढविणे किंवा नद्या प्रदूषित होणे यावरही मोठ्या प्रमाणात उपाययोजना केल्या जात आहेत. गंगा नदीच्या शुद्धीकरणासाठी सरकार हाती घेतले कार्यदेखील महत्वाचे आहे. म्हणून आपल्या देशातील शहरांमध्ये साफ-सफाई आणि कचऱ्यांची विल्हेवाट लावण्याचे कार्य केंद्र सरकार स्वच्छता अभियानाच्या माध्यमातून पूर्ण करण्याचे स्वप्न पाहत आहे. सरकार सत्तेमध्ये स्थिर झाल्यावर एक नवीन विचार प्रक्रिया घडवू लागली आहे. आणि आपल्या राष्ट्रीय वारशाची तसेच समूह भानाची पुनव्याख्या करण्याचे प्रयत्नदेखील होत आहेत. सत्ताधारी पक्षाशी संबंधित असलेले पण बक्षशी शासनबाह्य वर्तुळातून अतिशय उतसाहाने आणि आक्रमकपणे झालेला बदल अधोरेखित होत असतानाच शासनाच्या पातळीवर देखील पर्यावरणाचा गांभीर्याने विचार होऊ लागला आहे. पर्यावरणाबरोबरच वसुंधरेचे संरक्षण, जलअभियान (पाणी वाचवा, झाडे वाचवा) तसेच मोठ मोठ्या प्रकल्पांचे विकासवादी धोरणे त्यानंतर स्वच्छ भारत अभियानालादेखील असाच उत्साहपूर्ण व कौतुकीचा प्रतिसाद लाभलेला आहे. या बदलाचे निर्णायकपण आपण विचार करणेही सामाजिक दृष्टीने महत्वाचे आहे. स्वच्छ पर्यावरणामध्ये प्रस्थान करण्यासाठी सातत्याने आपले सार्वजनिक जीवन व त्यातून मिळणारी वागणूक ही शेवटच्या माणसाच्या स्वप्नांवर त्यांच्या आशावर उतरण्याची खरी गरज आहे.

या पर्यावरणांच्या प्रचार मोहिमेत जनसमुदायाला सहभागी करून घेतल्यास याचा हेतू सफल होऊन लोकांमध्ये पर्यावरण व स्वच्छता याबद्दल जागरूकता निर्माण होईल व वर्तमानकाळ पर्यावरण व साफ-सफाईच्या क्षेत्रामध्ये ऐतिहासिक बदल निर्माण करेल. सुंदर व स्वच्छ बनविणे याला व्यापक जनआंदोलन असे ही म्हणता येईल. केंद्र सरकारने जास्त जोर साफ-सफाई आणि स्वच्छ वातावरण यासाठी सरकार विविध कार्यक्रमाची घोषणा करीत आहेत. त्यापैकी स्मार्टसिटी, स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) आणि स्वच्छ भारत अभियान (शहरी) नद्याचे प्रदूषण कमी करणे इ.

राजकीय व्यवस्थेत समाविष्ट नसलेल्या बिगरराजकीय रचना व व्यवस्था यांचे मिळून राजकीय व्यवस्थेचे पर्यावरण बनते. या पर्यावरणाची राजकीय व्यवस्थेमध्ये आंतक्रिया होत असते. पर्यावरणात अनेक गोष्टींचा समावेश होतो. बिगर राजकीय व्यवस्था, भौतिक पर्यावरण, अभ्यासविषयक असलेली राजकीय व्यवस्था ज्या समाजाचा घटक बनत आहेत. त्या समाजाच्या अंतर्गत इतर राजकीय सामाजिक व्यवस्था आणि भौतिक पर्यावरण यांच्या अभ्यासातून नवीन विचार प्रवाह तयार झाले. त्यापैकी पर्यावरणवाद, स्वच्छता अभियान, हागणदारीमुक्त गांवे, ग्रीन होम्स किंवा हरित आवास यासारखे प्रकल्प होती घेण्यात येत आहे. या ग्रीन होम्सच्या माध्यमातून सौरऊर्जेचा वापर केला जात आहे. तसेच काही राज्यांमध्ये एकीकृत जलशोधन आणि बायो शौचालय या तंत्राचाही वापर केला जात आहे. दिल्ली सारख्या राजधानीमध्ये सोशन अवेयरनेस न्यूअर आल्टरनेटिव्ह (सन) चा ट्रस्टने शोधन सयंत्र लातून जे घाणपाणी आहे त्याला शुद्ध करून स्वच्छ सुरक्षित करून पिण्यासाठी हे पाणी वापरले जाते. या प्रोजेक्टमध्ये दिल्ली जलबोर्डच्या माध्यमातून सरकारला यात भागीदार करून घेतले

आहे. यासाठी सरकारने एक बायोफिल्टर मेम्ब्रेन प्रणाली बनविली आहे. तसेच पाहिले तर भारत या देशात सर्वात जास्त गोडे पाणी आहे. परंतु नदी प्रदूषण आणि इतर कारणाने आपल्यावरती संकट येत आहेत. याचे निवारण करण्यासाठी जागरूकता आवश्यक आहे. यासाठी पर्यावरणाचा अवेरेनस आवश्यक आहे. यातून लोक शिक्षणाची जास्त आवश्यकता आहे.

संदर्भ :-

- १) पर्यावरणावरील लेख- लोकसत्ता, इंडियन इक्सप्रेस इ.
- २) इंडिया टुडे
- ३) परिवर्तनाचा वाटसरू
- ४) लोकराज्य
- ५) E.P.W. मधील काही सारांश

